

BİR OSMANLI ARŞİV BELGESİ: EREĞLİ KÖMÜR MADENLERİ HAKKINDA MÜTALAA

Cumali BOZPİNAR

Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı (Millî Emlak Genel Müdürlüğü),
cumalispontik@gmail.com,

<https://orcid.org/0000-0001-8760-5253>

ÖZ

Osmanlı döneminde bugün Zonguldak olarak adlandırılan yörede taş kömürünün bulunuş tarihi üzerine, konuya ilişkin literatürde gittikçe genişleyen bir tartışma bulunmaktadır. Bu bağlamda konuyla ilgili en ciddi ve kapsamlı çalışmanın Nihat Yasa'nın yakın zamanda yayımlanan Osmanlı Arşiv Belgelerinde Zonguldak'ta Maden Kömürü'nün Bulunuşu (1841) başlıklı kitabı olduğu söylenebilir. Nihat Yasa'nın kitabının yayımlanmasından önceki dönemde Zonguldak bölgesinde kömürün ilk kez kim tarafından ve ne zaman keşfedildiğine ilişkin kesin bilgiler içeren bir belgeye rastlanmamıştır. Bugün için gelinen noktada yörede II. Mahmud Dönemi'nde (1808-1839) taş kömürünün keşfedildiği ve Abdülmecid Dönemi'nde (1839-1861) maden üretimine başlanıldığı ifadelerine yer verilen Osmanlı arşivindeki 25 Ocak 1904 tarihli belge, söz konusu tartışma bağlamında önemini korumaktadır. Belgenin, Osmanlı Devleti'nde faaliyet gösteren önde gelen perakendecilerden Orosdi-Back firması açısından da tarihi bir öneme sahip olduğu anlaşılmaktadır. Belgede, ilgili şirketin inceleme yapmak üzere bölgeye uzman gönderdiği ve madeni işletmeye çalıştığı belirtilmektedir. Bununla birlikte, bu verilerin literatürdeki hiçbir araştırma çalışmasında bulunmadığı görülmektedir. Zonguldak yöresinde Osmanlı döneminde taş kömürünün bulunma ve maden üretimine başlanılma tarihlerine yer verilen belge, esasında bir bilirkişi raporu mahiyetindedir. Bu çalışmamızda toplam 4 varaktan oluşan söz konusu belgenin günümüz Türkçesiyle Latin harfleriyle transkripsiyonunu başta konu üzerine araştırma yapanlara bir kolaylık olmak üzere okuyucuların istifadesine sunuyoruz.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Tarih, Arşiv, Kömür, Zonguldak.

AN OTTOMAN ARCHIVAL DOCUMENT: OPINION ON EREGLI COAL MINES

ABSTRACT

The historical significance of the discovery of coal in the region known as Zonguldak during the Ottoman era is becoming increasingly debated in literature. The most serious and comprehensive study on the subject is Nihat Yasa's recently published book entitled Osmanlı Arşiv Belgelerinde Zonguldak'ta Maden Kömürü'nün Bulunuşu (1841). At this point, the document dated 25 January 1904 in the Ottoman archives, which states that coal was discovered in the region during the reign of Mahmud the second (1808-1839) and that mineral production was started during the reign of Abdülmecid (1839-1861), remains important. It appears that the document also holds historical significance in relation to the Orosdi-Back company, a prominent retailer in the Ottoman State. The document states that the company involved sent experts to the region to conduct inspections and attempted to operate the mine. Nevertheless, it appears that this data is absent from any research study and does not appear in scholarly literature. The document, which narrates when coal was found and when mining started in the Zonguldak region during the Ottoman era, is a report by an expert. The present study presents the transcription of the above-mentioned document, which consists of a total of four leaves, in modern Turkish with Latin letters, for the benefit of readers, especially for those who conduct research on the subject.

Anahtar Kelimeler: Ottoman, History, Archives, Coal, Zonguldak.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde madenler, genel uygulama olarak devletin mülkiyetinde olmuştur. Bu uygulama temel olarak madenlerin -para basılmasında, askeri araç ve gereçlerin yapımında kullanılmak şeklindeki- devlet için arz etmiş olduğu hayati önemden ve Osmanlı zihniyetine göre toprak mülkiyetinin devlete ait olması gerekliliğinden kaynaklanmıştır (Tızlak, 1999, s. 313).

Burada Osmanlı iktisadî zihniyetinin esasında herhangi bir iktisadî üretim faaliyetinin devlet tarafından örgütlenmesini kapsamadığı gibi verimlilik artışı kaygısından uzak olduğunu belirtmek uygun olacaktır. Bu kapsamda 1435-65 döneminde Sırbistan ve Bosna'da ilhak edilen maden alanlarında üretim organizasyonunda ve teknolojisinde herhangi bir değişiklik yapılmadığı görülmektedir. İlhak öncesi nasıl bir uygulama varsa, sonrasında da aynısı devam etmiştir (İnalıcık, 2000, s.97).

Geleneksel uygulamalara bağlılık anlamında Osmanlı iktisadî zihniyetindeki gelenekçilik ilkesinin¹ madencilik faaliyetlerinde XIX. yüzyılın ortalarında geçerli olduğunu, Sanayi Devrimi'nin gereği olarak maden kömürü kullanan yüksek fırınların devreye girdiği dönemin Batı Avrupası'nın tersine devlet için fazlasıyla büyük önemi haiz Keban ve Ergani madenlerinde hâlâ odun ve kömürün kullanılmasına devam edilmesinden görmekteyiz (Tızlak, 1999, s. 315). Sanayi Devrimi sürecinde kömürün odunun yerini almasının ardındaki en önemli nedenlerden biri odunun, ısıl değerinin düşük olmasından kaynaklanmıştır. Kömürün demir metalürjisinde odunun yerini alması demir metalürjisinde birçok önemli gelişmeye yol açmıştır (Ediger, 2014, s. 83). Bu kapsamda buhar makinelerinin ortaya çıkışı öne çıkmaktadır.

Batı Avrupa'da XVIII. yüzyıldan itibaren gelişen buhar makinelerinin gecikmeli olarak Osmanlı Devleti'nde kullanımının yaygınlaşması, maden kömüründe dışa (İngiltere'ye) bağımlılığa yol açmıştır. Bu da maden kömüründe dışa bağımlılığın önlenmesi amacıyla ülkede kömür madeni arama faaliyetlerini başlatmıştır (Ediger, 2014, s. 223). Bu süreçte bugün Zonguldak olarak adlandırılan bölgede kömür madeni bulunmuştur. Bununla birlikte bölgede Osmanlı döneminde kömür madeninin bulunma tarihi literatürde tartışmalı bir konudur.

OSMANLI DEVLETİ'NDE EREĞLİ'DE KÖMÜRÜN KEŞİF TARİHİ ÜZERİNE LİTERATÜR

Osmanlı döneminde bugün Zonguldak olarak adlandırılan yörede taş kömürünün bulunuş tarihi üzerine literatürde gittikçe genişleyen bir tartışma bulunmaktadır (Özeken, 1944; Tak, 2001a;

¹ Mehmet Genç'e göre Osmanlı iktisadî zihniyeti iâşe, gelenekçilik ve fiskalizm olmak üzere üç ilkeye dayanmıştır. İâşe ilkesi "iktisadî faaliyete tüketici açısından bakılarak ilk üreticisinden nihai tüketiciye ulaşmasına kadarki tüm aşamalarında sıkı bir devlet müdahaleciliğiyle piyasada mal ve hizmet arzının mümkün olan en yüksek düzeyde tutulması", gelenekçilik ilkesi "iktisadî ilişkilerde daima kurulu düzenin korunması ve geleneksel olarak kabul edilmiş kuralların gözetilmesi" ve fiskalizm ilkesi "iktisadî faaliyetlerde devlet gelirleri yönünden bu gelirlerin mümkün olduğu kadar yüksek düzeye çıkarılması ve ulaştığı düzeyin altına inmesinin engellenmesi amacıyla güdülmeleri" şeklinde tanımlanmıştır (Genç, 2012, ss. 45-69). Cumali Bozpinar söz konusu ilkelere dayalı Osmanlı iktisadî zihniyetini *Osmanlı rasyonalitesi* olarak kavramsallaştırmıştır (Bozpinar, 2020, ss.126-145). Benzer şekilde Gagandeep S. Sood, Koçi Bey'in ideal ilkelere ilişkin tipolojik-tarihsel rasyonel nitelikte olduğunu kabul etmektedir (Gagandeep, 2020, ss.253-282). Murat Dağlı ise *Osmanlı pragmatizmi* kavramının yeniden değerlendirilmesi suretiyle Osmanlı tarihinde daha tutarlı bir tarih yazımına katkıda bulunabileceğini düşünmektedir (Dağlı, 2013, ss.194-213).

Quataert, 2006; Genç, 2007; Ediger, 2014; Tok, 2017; Kömürlü, 2020; Yasa, 2022).² Yakınlarda yayımlanan Nihat Yasa'nın *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Zonguldak'ta Maden Kömürü'nün Bulunuşu (1841)* başlıklı kitabının konu üzerine yapılan en ciddi ve en geniş kapsamlı çalışma olduğu söylenebilir.

Nihat Yasa'nın kitabının yayımlanması öncesi dönemdeki konu üzerine yapılan tartışma genel hatlarıyla şöyle özetlenebilir: Osmanlı arşivi üzerine yapılan araştırmalarda Zonguldak yöresinde taş kömürü madeninin ilk kim tarafından ve hangi tarihte bulunduğu dair kesin bilgilerin yer aldığı herhangi bir belgeye rastlanılmamıştır. Bu kapsamda Ereğli'de taş kömürünün keşfi hususunda 1916 (h. 1334) yılı³ *Müstakil Bolu Livası Salnâmesi* dışında Osmanlı Dönemi'ne ait herhangi bir belgeye ulaşılamamıştır. Söz konusu salnâmede (yıllıkta) “*Ereğli civarında kömür madeni ... Sultan Mahmud Han-ı Sâni hazretlerinin evâhir-i saltanatında ilk defa olarak Tiran Karyesi havalisinde keşf edilmiştir.*” ifadelerine yer verildiği bilinmektedir. 13 Şubat 1841 tarihli *Ceride-i Havadis* gazetesinde yer alan haberde “*Ereğli'de çıkan taş kömürü madeni*” ifadesi bulunduğundan söz konusu yıllıkta belirtilen bilginin kuvvetle muhtemel doğru olduğu anlaşılmaktadır. Bunların dışında 25 Ocak 1904 tarihli başka bir belgede Ereğli'de taş kömürü madeninin “*Sultan Mahmud Hân-ı Adli zamân-ı saltanatında keşfedildiği ve Abdülmecid Hân-ı Gâzi'nin evân-ı hilâfetinde cevher ihrâcâtına başlanıldığı*” bilgilerine yer verilmiştir.⁴

Çalışmasında Osmanlı arşiv kaynaklarından yararlandığı anlaşılan Nihat Yasa'ya göre Zonguldak yöresinde taş kömürü madeninin bulunuşu ile ilgili ilk bilgi 13 Şubat 1841 tarihli *Ceride-i Havadis* gazetesinin bir haberinde yer almaktadır. Bu haber, araştırmacılar tarafından bilinmektedir. Öyle ki söz konusu haber birçok araştırmacı ve akademisyenin çalışmalarında ortaya konulmuştur. Zonguldak yöresinde taş kömürü madeninin bulunuşu ile ilgili ilk arşiv belgesi ise 21 Şubat 1841 tarihli olup Çarşamba kazasında tespit edilen maden kömürü ile ilgili olarak dönemin Ticaret Nazırı Ahmet Fethi Paşa tarafından yapılan bir yazışmaya ilişkindir. Bu yazışmada, Karadeniz'de Çarşamba (Çârşenbih) kazasında maden kömürü tespit edildiğinden bahsedilmektedir.⁵ Günümüzde Zonguldak şehir merkezinin bulunduğu yöre, o dönemde Çarşamba kazasına bağlı olup bu durum Nihat Yasa'ya göre belgenin yorumlanmasını kolaylaştırmıştır. Buna göre Nihat Yasa tarafından geçmişte Çarşamba olarak adlandırılan yerin günümüzde Çaycuma olduğu kabul edilmiştir. Diğer taraftan *Ceride-i Havadis* gazetesinde yer alan haberi Çarşamba kazasında bulunan taş kömürü madeni ile ilgili arşiv belgesiyle birlikte değerlendiren Nihat Yasa, bu yazışmanın taş kömürü madeninin bulunup gerekli tetkiklerin icrası için gerekli 15 gün kadar bir sürenin geçmesini müteakip yapıldığı kabulüyle tahminen 6 Şubat 1841 tarihinde keşiften haberdar olduğunu ve bu tarihin de *Ceride-i Havadis* gazetesinde 13 Şubat 1841 tarihinde yer verilen habere yakın bir tarih olduğunu değerlendirmiştir. Böylece söz konusu belgenin Osmanlı arşivlerinde Zonguldak yöresinde taş kömürü madeninin bulunuşu ile ilgili ilk belge olduğu sonucuna ulaşmıştır (Yasa, 2022, ss.74-76, 79-80).

² Diğer taraftan, Osmanlı döneminde Zonguldak'ta taş kömürünün Uzun Mehmed tarafından bulunduğu dair anlatıların hem Osmanlı Devleti hem de Türkiye Cumhuriyeti döneminde uydurulmuş hikâyeler olduğunun Donald Quataert tarafından ayrıntılı bir şekilde gösterildiğini belirtmek uygun olacaktır (Quataert, 2006).

³ Bu çalışmada Türk Tarih Kurumu Tarih Çevirme Kılavuzu kullanılmıştır (Türk Tarih Kurumu).

⁴ “*Cedd-i emced hazret-i pâdişâhî cennet-mekân Sultân Mahmûd Hân-ı 'Adli zamân-ı saltanatında keşf edilüb vâlid-i mâcid hazret-i cihân-bânî firdevs-âşiyân Abdülmecid Hân gâzi hazretlerinin avân-ı hilâfetlerinde cevher ihrâcâtına başlanılan...*” T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Perakende Hazine-i Hassa (Y.PRK.HH.), 35/86, 25 Ocak 1904. Hamdi Genç ve Nihat Yasa, çalışmalarında bu belgeye yer vermişlerdir. Yasa, belgenin çevirisine de yer vermiş olmakla birlikte çok sayıda kelimeyi farklı okuduğu görülmektedir. Örneğin bizim *vesâ'itin, zâyi'a, ziya'-i, demir yolu ve bu da, ve sâye-i kudret vâye-i* olarak okuduğumuz ifadeleri sırasıyla *vesâ'ilin, sanayi'a, menba'-i, timur yolu, depoda ve sâye-i kadr-ı nevâye-i* şeklinde okumuştur. Ayrıca bizim neyi ifade ettiğini bulamadığımız belgenin sonundaki tek harften oluşan kısaltmayı/ımyayı “Bende es-Seyyid Yahya...” şeklinde okuduğu anlaşılmalı birlikte böylesi bir okumayla ilgili bağlamı nasıl kurduğuna ilişkin herhangi bir açıklama yapmadığı gibi kaynak da göstermemiştir (Genç, 2007; Yasa, 2022).

⁵ “*Karadenizin Anadolu tarafında ba'zı mahallerde kömür ma'deni olduğu rü'yet kılındığına binâen lede't-taharrî devletli Kapudan Paşa Hazretlerinin kömür ma'deni ihrâc ettirmekte olduğu mahâllin tahmînen on sâat bu'dunda Çârşenbih kazasında matlub vechile kuvvetli olarak kömür ma'deni buldurularak...*” T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hatt-ı Hümayun (HAT), 1634/23, 21 Şubat 1841.

Gelinen noktada Zonguldak yöresinde II. Mahmud Dönemi'nde (1808-1839) taş kömürü madeninin keşfedildiği ve Abdülmecid Dönemi'nde (1839-1861) maden üretimine başlanıldığı ifadelerine yer verilen Osmanlı arşivindeki 25 Ocak 1904 tarihli belge önemini korumaktadır. Aşağıda önce bu belgenin çevirisine yer verilecek ve daha sonra çevirinin neden gerekli olduğunu göstermek üzere bazı değerlendirmelerde bulunulacaktır.

BOA. Y.PRK.HH. 35/86 KODLU OSMANLI ARŞİV BELGESİ TRANSKRİPSİYONU VE DEĞERLENDİRMESİ

Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı arşivleri sistematüğinde Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) içinde Yıldız Tasnifi'nde Yıldız Perakende Evrakı fonunda yer alan ve Saray ile Hazine-i Hâssa Nezâreti arasında yapılmış bir yazışma muhteviyatında olan bu belge toplam 4 varaktan oluşmaktadır.⁶ Bu çalışmada söz konusu belgenin Latin harfleriyle transkripsiyonunu başta konu üzerine araştırma yapanlara bir kolaylık olmak üzere okuyucuların istifadesine sunuyoruz. Çalışmada, Ferit Devellioğlu'nun *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*'ından yararlanılmıştır (Devellioğlu, 1978).

Bihi

Cedd-i emced hazret-i pâdişâhî cennet-mekân Sultân Mahmûd Hân-ı 'Adlî zamân-ı saltanatında keşf idilüb vâlid-i mâcid hazret-i cihân-bânî firdevs-âşiyân Abdülmecid Hân Gâzi hazretlerinin avân-ı hilâfetlerinde cevher ihrâcâtına başlanılan ve masdar-ı envâr-ı füyûzât olan 'asr-ı terakkiyât hasr-ı veliyü'n-nimet-i a'zamîde turuk ve vesâ'it-i mütenevvi'a-i sinâ'iyye ve fenniyyenin ihzârıyla tezyîd-i ihrâcâtına muvaffakiyyet husûle gelen Ereğli Kömür Ma'den-i Hümâyûnı cesâmet ve servet-i tabî'iyye cihetiyle dünyâda mevcûd ma'âdinin en büyüklerinden ve kıymet-i cevheriyesi i'tibârıyla de en birincilerinden ma'düddur.

Ma'denin füyûzât-ı nâ-mütenâhiyesinin bahş ideceği fevâ'id-i lâ-tahsânın teb'a-i şâhânelerinin istihsâl-i servet ve sâmânına memâlik-i mahrûse-i mülûkânelerinin tezyîd-i umrânına tahsîs maksad-ı fa'âli-i (?) mersadıyla ma'den-i hümâyûn-ı mezkûrdan cevher ihrâcâtının teb'a-i devlet-i 'aliyyelerine hasr-ı vâlid-i mâcid hazret-i şehriyârinin ma'den hakkındaki tedâbir-i hakîmânelerinin en danilerinden (?) ve binâ'en 'aleyh teb'a-i şâhânelerine karşı ibzâl buyurdıkları envâ'-i eltâf-ı kerîmânelerinin en hayât-bahşâlarından bulunduğı azâde-i tafsîl ve beyandır.

Donanma-yı Hümâyûn'ın ihtiyâcât-ı mübremesinden bulunan kömürün tedârükü ve ma'dencilere cevher ihrâcâtının teksîr ve teshili vesâ'itin ta'lîm ve tefhîmi zımında Bahriye Nezâret-i Celîlesi idâresinde olarak teşkîl buyurulan ma'den idâresi hey'etine zamm-ı ma'âşlar tahsîsiyle ma'denin terakkîsine teşvîk buyurulması hâkân-ı müşârun-ileyh hazretlerinin ma'den hakkındaki amâl-i şâhânelerinin derece-i 'ulviyyetine en vâz'i delîl ve burhândır.

Altmış sene evvelki fûnûn ve zâyî'a tevfikân gâyet metîn esâslar üzerine te'sîs buyurulan usûl ve kavâ'idin ve bezl ü ihsân idilen eltâf-ı terğibiyyenin te'sîrâtıyla Donanma-yı Hümâyûn'ın ihtiyâcâtını te'mîn idecek kömürün istihsâline başlanmışdır ki senevî kırk elli bin ton teşkîl iden bu mikdâr ma'den-i hümâyûn-ı mezkûrun servet-i tabî'iyyesine nazaran binde biri olmasına ve fûnûn zâyî'-i terakkî etdikce ve ihtiyâcât tezâ'uf eyledikce ma'denin mu'âmelât-ı ihrâciyesinin de tezâyüd itmesi lazım gelürken bi'l-'akis bulunduğı dereceden ileri geçemeyerek hâl-i ibtidâi'yede kalmasına ve cevherin tasfiyesi ve ihrâcât ve nakliyâtın tesrî ve teshîli nokta-i nazarından vesâ'it ve 'ameliyât-ı zâyî'adan hiç birine mürâca'at edilmemesine binâ'en ma'den-i hümâyûn-ı mezkûrun mevcûdiyeti merâkiz-i ticâriyece perde-i mechûliyyetde kalmasını ve mu'âmelât-ı 'umûmiyesinin 'atâlet-i müfriteye dûçâr olmasını mucîb olmuşdır.

Devlet ve milletin mebd-i kûz ve felâhı olan 'asr-ı güzîn-i (?) sa'âdet-rehîn hazret-i tâc-dâr-ı a'zamîde hazîne-i devlet için gâyet büyük bir zıya'-i vâridât ve servet-i mahalliye için gâyet parlak vâsıtâ-i feyyâz ve berekât teşkîline her vechle müste'id olan bu hazîne-i tabî'atın inzâr-ı istifâdeden

⁶ Osmanlı arşiv sistematüğüne ilişkin olarak bk. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (2010).

mestûr ve ayârî-i (?) rağbet ve i'tibârdan dûr kalması ihyâ-yı mülk ve devlete ma'tûf olan amâl-i mekârim-i iştîmâl cenâb-ı zillullahî ile müterâfik olmayacağından kâbiliyyet ve isti'dâdı nisbetinde ma'den-i mezkûrun terakkîsi esbâbının (?) istihsâline şâyân buyurulan müsâ'ade-i terekkiyât'âde-i şehinşâhî ile Kozlu ve Zonguldak ve Çatalağzı mevki'lerinde birer demiryolu ferş ve temdîdine ibtidâr edilmiş ve bazı ma'dencilere varagele ve sâ'ir âlât ve edevât-ı sinâ'iyeye tedârük ve isti'mâline başlanılmışdır ki bu teşebbüsât-ı nâfi'a ilcâsıyla heman birkaç sene zarfında ma'denin ihrâcât-ı seneviyyesi yüz elli bin tona bî-ticâret eylemeğe ve mehâfil-i ticâriyede mevki'-i mahsûs işgâl itmeğe başlamışdır.

İhrâcâtın tezyîdi ve rağbet-i 'umûmiyeye mazharını münâkalâtın tesrî' ve teshîline vâ-beste idüğü ve bu da (?) mahfûz bir liman inşâsına ve turuk-ı hadîdiye temdîdine ve ihrâcât mevâki'nin limana rabtı için tüneller hafr ve küşâdına mütevakkıf bulunduğı tahakkuk iderek ve bu levâzım-ı iktisâdiyenin de sâye-i kudret vâye-i hazret-i pâdişâhîde heman inşâsına teşebbüs görülen lüzûm üzerine bu teşebbüsât-ı 'umrân-perverâne bin üç yüz on iki ta'rîhinde "Şirket-i Osmâniye" nâmı altında teşekkül iden şirkete bâ-ımtiyâz tevdi' ve ihâle kılınmış ve şirket-i mezkûre iki üç sene zarfında mevcûd şimendüferleri ıslâh ve temdîde ve Zonguldak'da bir liman inşâsına muvaffak olmuş ise de Kilimli ve Çatalağzı'na hafr ve küşâd olacak tünelleri ta'vîk ve te'hîr eylemişdir.

Çünkü Zonguldak'da inşâ idilen liman ihtiyâcât-ı mevki'yenin onda biri derecesinde küçük olmasından ve tünel küşâd idilecek mahallerde şirkete â'id ocaklardan çıkarılan kömürler havadan yapılan varagele vâsıtasıyla Zonguldak'a nakl idilmekte bulunduğundan diğer ma'dencilere fâ'idesi olacak tünelin te'hîr-i hafrı şirketin menfa'ati iktizâsından olduğı gibi inşâ idilen mezkûr limanın kabûl-i kat'î mu'âmelesini icrâ itdirmiyerek 'umûma küşâde bulundurmaması da diğer ma'dencilerin kömürlerine nisbeten şirket kömürlerinin daha ucuz ve daha serî' bir sûrette naklini te'mîn edecek husûsâtdan bulunduğı cihetle şirketin bu bâbda izhâr-ı betâ'etde devâm ideceğı emr-i celîdir.

Şirkete mevdû' mebhûs vesâ'it-i sinâ'iyeye ve iktisâdiyeden her ne kadar Osmanlı ma'dencileri bir fâ'ide görememişler ise de şirketin elde itdiğı metrük ocaklardan senevi iki yüz elli bin ton kömür ihrâc ve sarfına muvaffak olmuş ma'den-i hümâyûnun ihrâcât-ı seneviyyesi dört yüz bin tona karîb bir mikdâra iblâğ itmişdir ki vesâit-i sinâ'iyeye ihtiyâcât-ı vâkıa nisbetinde istikmâl idilür ise ma'den-i mezkûrun ne derecelere kadar terakkî ideceğı ta'ayyün ider çünkü şimdiye kadar hafr ve küşâd edilmiş olan ocakların mecmû'ı ma'denin cesâmet-i tabî'iyyesine nazaran yüzde on nisbetinde ve beher ocakdan çıkarılan kömürün mikdârı da fıkân-ı vesâit sebebiyle servet-i mevcûdesinin nısfı derecesinde olduğı hakkında erbâb-ı vukûf tarafından der-meyân idilen mütâla'anın derece-i isâbet-i şirketin gâyet sathî mesâ'î-i vâkı'asının ilk senelerinde ihrâcât-ı 'umûmiyeye iki yüz elli bin ton kömürün 'ilâvesine sebebiyet virmesiyle tezâhür ve tebeyyün eyley.

Sâhile karbiyeti cihetiyle işledilmekte olan ve şirketin taht-ı imtiyâzında bulunan şimendüfer ve tünel ve limana 'arz-ı ihtiyâc iden ma'denin bu kısmından başka sâhile ba'îd olmasından dolayı hâl-i metrûkiyetde bırakılan diğer bir kısmı daha mevcûddur ki asıl 'arz itmek istediğim mevâd bu kısma 'âiddir.

Ereğli kasaba ve limanından Kozlu ve Çamlı mevki'lerinin arkalarına doğru yigirmi kilometre kadar imtidâd iden mıntıka dâhilindeki ma'den tûrları (?) en zengin ve en kıymetli cevheri hâvî olduğı farz ve tahmîn idilmekte ve hatta yedi sekiz sene mukaddem Orozdibak [Orosdi Back] Ticârethânesi'nin bu mahalde ber-ımtiyâz istihsâl itmek emeliyle mütehassıs mühendisler vâsıtasıyla icrâ itirdiğı keşfiyât ve tedkîkâtdan bu kısım arâzide senede otuz kırk milyon ton kömür ihrâc idilmek üzere doksan sene idâre idecek kömürün mevcûdiyeti tebeyyün eylediğı tevâtüren söyleniyor ki bu mübâla'aya haml edilse bile vesâ'it-i sinâ'iyenin ikmâlinde on milyon [ton] kömürün ihrâcî kâbil olacağı teslim idilür.

Feyyâz-ı kudretin bahş eylediğı bu füyûz-ı sa'âdetden bi-hakkın istifâde idilmesi on beş yigirmi kilometre demir yol inşâsına ve fakat bu demir yolunun hazîne-i devlet menâfi'ne ve servet-i mahalliyyenin tezâ'ufuna gârim olacak bir sermaye ile ferş ve temdîdine mütevakkıfdır.

Ereğli Limanı gibi ekseri fırtınaya karşı mahfûz bir limana merbût olacak demir yolunun münâkalâtına kadar tesrî' ve teshîl ideceğı ve sür'at ve suhûlet ilcâsıyla ne derece fevâ'id istihsâl

idebileceği vâreste-i 'arz ve tafsîldir tahmînen altmış yetmiş bin lira ile kâbil-i tefrîş olan bu hattın inşâsını mersâd-ı ticâretin ilk kademelerinde bulunan sermâyedârân-ı Osmaniye'den değil veliyü'n-nîmet efendimizin hezâ'in-i kemâlâtından beklemek menfa'at-i 'umûmiyye nokta-i nazarından muvâfık hâl ve maslahat olacağı tabî'îdir.

Çünkü masârif-i inşâ'iyesi ikmalinden bir sene sonra beher ton kömüre ta'ayyün idilen beş guruş nakliye ücretinden tamâmen istifâ idileceği tahmîn idilen bu şimendüferin Hazîne-i Hâssa-i Şâhâne nâmına inşâ buyurıldığı takdîrde o cesîm hezâ'in-i tabî'atdan ihrâc olunacak defâ'in-i ma'denin tamâmiyle devâ'ir-i hükûmet-i seniyyeye teb'a-i devlet-i 'aliyyeye inhisârı te'mîn ve takviye idilmiş olur ve ihrâc idilen kömürlerden nakliye ücreti ve resm-i mevzû'ı nâmına Hazîne-i Hâssa-i Şâhâne ve hazîne-i devlete yüz binlerle vâridât te'mîn buyurulmuş olacağı gibi Hamîdiye-Hicâz Demiryolu'yla devâ'ir-i hükûmet nâmına icâbı kadar ocak açılmak sûretiyle de celâ'il-i mü'essesât-ı seniyyeden olan hatt-ı cesîmin Donanma-yı Hümâyûn ile idâre-i mahsûsa ve 'ummân idâresi vapurlarının ve fabrika-ı hümâyûnlarla devâ'ir-i 'askeriyenin ihtiyâcât-ı mübremesinden olan ma'den kömürünün gâyet dûn bir masrafla her vakit ve zemân için hazır bulundurulması vesâit-i istihsâl kılınmış olur ve yeniden milyonlarla kömür ihrâc ve sarfına celb ideceği menâfi' servet-i mahalliye kat-ender-kat tezâ'uf ideceği müsellemtandır.

Ma'rûzât-ı bendegânemin derece-i sıdk ve kizbi (?) mütehasıs mühendisler vâsıtasıyla ma'den-i mezkûrun mükemmel harîtasının tersîmiyle tedkîkât-ı fenniye icrâsında tezâhür ideceği cihetle hezâ'in-i devletin nef'ini ve devâ'ir-i hükûmet ihtiyâcâtının ref'ini ve servet-i mahalliye nin tezâ'ufunu ve ticâret-i Osmaniye'nin ihyâsını mucîb bu husûsa lehâza-i 'âtîfet hazret-i pâdişâhînin in'itâfi zımında hasbe'l-'ubûdiyye 'arz-ı ma'lûmâta ictisâr kılındı ol-bâbda emr ü fermân veliyü'n-nîmet bî-minnetimiz pâdişâhımız efendimiz hazretlerindedir. Fî 16 Kânûn-ı Sâni sene 319.

Hazîne-i hâssa-i şâhâne

Müte'ahhidlerinden

...

(mühür)

Literatürde⁸ Zonguldak yöresinde Osmanlı döneminde taş kömürünün bulunuş ve maden üretimine başlanma tarihlerine yer verilmesi yönüyle öne çıkan belge, esasında bir mütalaa (uzman görüş yazısı) niteliğindedir. Bu kapsamda; donanma ihtiyacı için gerekli kömürün çıkarılmasına 60 sene evvelki üretim araçları ve gereçleriyle devam edilmesine bağlı olarak yıllık 40 ilâ 50 bin ton kömür elde edilmiştir. Bununla birlikte bu miktar, madenin potansiyelinin binde biri olup teknoloji gelişir ve devletin ihtiyaçları artarken bu üretim miktarının da yükselmesi gerekirken bu yapılmayarak üretim örgütlenmesi ve kullanılan üretim araçları ilkel düzeyde bırakılmıştır. Bu durum hazine zararına ve millî servetin artışı aleyhine nitelikte olduğundan adı geçen madenin üretiminin geliştirilebilmesi için Kozlu, Zonguldak ve Çatalağzı mevkilerinde birer demiryolu yapımına ve madenciler için gerekli alet ve gereçlerin tedarikine başlanılmıştır. Böylece birkaç sene içinde madende üretim hacmi yıllık 150 bin ton düzeyine yükselmiştir. Geline nokta üretim artışının bir liman inşasını gerektirmesi üzerine 1897 yılında "Şirket-i Osmaniye"⁹ adı altında teşekkül ettirilen şirkete imtiyaz verilmiştir fakat iki üç sene zarfında mevcut trenler yenilenip geliştirilmiş ve Zonguldak'ta bir liman inşa edilebilmiş olmasına rağmen kendi lehine avantaj sağlamak isteyen şirket bazı vaatlerini yerine getirmemiştir. Buna rağmen toplam üretim yıllık 400 bin tonu aşmıştır. Eksiklikler tamamlanırsa yıllık üretim 250 bin ton daha artabilecektir. Dahası henüz üretime açılmamış bölgeler bulunmakta olup bu bölgelerin de üretime açılması halinde yıllık 30 ilâ 40 milyon ton üretim hacmine ulaşılabileceği söylenmektedir. Bu söylenti her ne kadar mübalağa olsa da üretim

⁷ Kelime okunamamıştır.

⁸ Daha önce belirttiğimiz üzere Hamdi Genç ve Nihat Yasa, sadece taş kömürünün ilk ne zaman keşfedildiği ifadeleri merkezinde çalışmalarında bu belgeye yer vermişlerdir (Genç, 2007; Yasa, 2022).

⁹ Esasında burada kastedilen *Ereğli Şirket-i Osmaniyesi*'dir. Bununla birlikte Fransız belgelerinde *Ereğli Şirketi* olarak geçmiştir. Fransız sermayeli olarak kurulduğu anlaşılan şirket, sahipleri tarafından hiçbir zaman bir Osmanlı şirketi olarak görülmemiştir. Ayrıntılar için bk. Tak (2001b, ss. 253-257).

araçlarının geliştirilmesi halinde yıllık 10 milyon ton üretim düzeyine ulaşılabileceği makul bir beklentidir.

Daha önce belirtildiği üzere söz konusu belgenin temel olarak Osmanlı Devleti'nde bugün Zonguldak olarak adlandırılan yörede taş kömürünün bulunuş tarihine ilişkin olmasının yanında, bugüne kadar literatürde yer verilmeyen başka bir husus olarak Osmanlı Devleti'ndeki Avrupa tarzı büyük mağazalar zincirinden biri olan *Orosdi-Back* firmasıyla ilgili olarak da tarihsel öneminin olduğu görülmektedir. Şöyle ki belgede, adı geçen firmanın yöreye konunun uzmanlarını göndererek incelemeler yaptırdığı, bunun sonucunda yüksek maden rezervinin bulunduğu anlaşılması üzerine imtiyaz yoluyla faaliyette bulunulmasına yönelik girişimde bulunulduğu belirtilmektedir (BOA, Y.PRK.HH., 35/86):

Ereğli kasaba ve limanından Kozlu ve Çamlı mevki'lerinin arkalarına doğru yigirmi kilometre kadar imtidâd iden mıntıka dâhilindeki ma'den tûrları (?) en zengin ve en kıymetli cevheri hâvî olduğu farz ve tahmîn idilmekde ve hatta yedi sekiz sene mukaddem Orozdıbak [Orosdi Back] ticârethânesinin bu mahalde ber-imtiyâz istihsâl itmek emeliyle mütehasıs mühendisler vâsıtasıyla icrâ itirdiği keşfiyât ve tedkikâtndan bu kısım arâzide senede otuz kırk milyon ton kömür ihrâc idilmek üzere doksan sene idâre idecek kömürün mevcûdiyeti tebeyyün eylediği tevâtüren söyleniyor...

Belgede geçen bu bilginin, konu üzerine yapılmış en kapsamlı çalışma olan Uri M. Kupferschmidt tarafından hazırlanan *European Department Stores and Middle Eastern Consumers: The Orosdi-Back Saga* başlıklı kitapta ve yakın bir tarihte Rahime İpek Taşkın tarafından savunulup kabul edilen yüksek lisans tezinde bulunmadığı görülmektedir (Kupferschmidt, 2007; Taşkın, 2022). Dolayısıyla belge, konu üzerinde araştırma yapanlar için de önemli bir *adres* niteliği taşımaktadır.

SONUÇ

Literatürde Osmanlı döneminde ülkede taş kömürü madeninin ilk ne zaman ve kim tarafından bulunduğu üzerine oldukça geniş hacimli ve güncelliğini koruyan bir tartışma bulunmaktadır. Gelinek noktada Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı arşivleri sistematüğinde Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) içinde Yıldız Tasnifi'nde Yıldız Perakende Evrakı fonunda yer alan ve Saray ile Hazine-i Hâssa Nezâreti arasında yapılmış bir yazışma muhteviyatında olan 25 Ocak 1904 tarihli belge önemini korumaktadır. Buna göre Zonguldak yöresinde II. Mahmud Dönemi'nde (1808-1839) taş kömürü madeni keşfedilmiş ve Abdülmecid Dönemi'nde (1839-1861) maden üretimine başlanılmıştır.

Söz konusu belge muhtelif çalışmalarda sadece Osmanlı döneminde taş kömürü madeninin keşfedilme tarihi noktasından ele alınmıştır. Oysaki belge, tarihi bakımdan başka önemli hususları da ihtiva etmektedir. İlk olarak, belgenin, maden üzerine bir uzman raporu niteliğinde olduğu anlaşılmaktadır. İkinci olarak, belgenin Osmanlı ülkesindeki büyük mağazalar zincirinden biri niteliğindeki Orosdi-Back firmasıyla ilgili olarak da bazı bilgiler içerdiği görülmektedir. Belgede belirtildiğine göre, uzmanlar tarafından yörede yapılan incelemeler sonucunda, yüksek maden rezervi bulunduğu tezpit edilmiştir. Bu durumun ardından, firma imtiyaz hakkı alarak faaliyete geçmek için girişimde bulunmuştur. Bu bilgiye, bugüne kadar yapılan herhangi bir çalışmada yer verilmemiştir. Bu çalışmamızın, belirtilen bu hususların ortaya koyulması yönüyle literatüre katkı anlamında önemli olduğunu düşünüyoruz. Belirtilen öneminden dolayı söz konusu belgenin Latin harfleriyle transkripsiyonuna, konu üzerine araştırma yapanlara bir kolaylık sağlayabileceği ve yeni çalışmalara bir adres gösterebileceği düşüncesiyle metin içinde yer verilmiştir.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. (2010). Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi. İstanbul: Başbakanlık Basımevi.

- Bozpinar, C. (2020). Weberyen Subjektif Rasyonalite: Osmanlı İktisadî Zihniyeti. *Efil Journal*, 3 (9), 126-145.
- Dağlı, M. (2013). The Limits of Ottoman Pragmatism. *History and Theory*, 52 (2), 194-213.
- Devellioğlu, F. (1978). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat. Ankara: Doğu Ltd. Şti. Matbaası.
- Ediger, V. Ş. (2014). TKİ ve Kömürün Tarihçesi ile Türkiye Kömür Stratejileri. Ankara: TKİ Kurumu Yayınları.
- Genç, H. (2007). Ereğli Kömür Madenleri: 1840-1920. (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Genç, M. (2012). Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- İnalçık, H. (2000). Madencilik ve Tuz Üretimi. Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi: 1300-1600, Cilt I, (çev.) Halil Berktaş, (ed.) Halil İnalçık ve Donald Quataert. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Kömürlü, E. (2020). Osmanlı Döneminde Taş Kömürü Madenciliğinin Başlaması. *MT Bilimsel Yer Altı Kaynakları Dergisi*, (18), 21-26.
- Kupferschmidt, U. M. (2007). European Department Stores and Middle Eastern Consumers: The Orosdi-Back Saga. İstanbul: Ottoman Bank Archives and Research Centre.
- Özek, A. A. (1944). Ereğli Kömür Havzası Tarihi Üzerinde Bir Deneme. İstanbul: Kenan Matbaası.
- Quataert, D. (2006). Miners and the State in the Ottoman Empire: The Zonguldak Coalfield (1822-1920). Oxford: Berghahn Books.
- Sood, G. S. (2020). Knowledge of the Art of Governance: The Mughal and Ottoman Empires in the Early Seventeenth Century. *Journal of the Royal Asiatic Society*, 30 (2), 253- 282.
- Tak, İ. (2001a). Osmanlı Döneminde Ereğli Kömür Madenleri. (Yayımlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Tak, İ. (2001b). Osmanlı Döneminde Ereğli Kömür Madenleri'nde Faaliyet Gösteren Şirketler. Atatürk Üniversitesi *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 8 (18), 253-257.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Perakende Hazine-i Hassa (Y.PRK.HH.), 35/86.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hatt-ı Hümayun (HAT), 1634/23
- Taşkın, R. İ. (2022). Modern Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet Dönemine Mağazacılık ve Orosdi-Back Mağazaları'nın Kuruluş ve Gelişimi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Tokat Gazi Osmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tokat.
- Tızlak, F. (1999). Osmanlı Devleti'nde Madencilik. Osmanlı, Cilt III, (ed.) Güler Eren. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Tok, A. (2017). From Wood to Coal: The Energy Economy in Ottoman Anatolia and Balkans (1750-1914). (Yayımlanmamış doktora tezi). Boğaziçi University, The Atatürk Institute for Modern Turkish History, İstanbul.
- Türk Tarih Kurumu. Tarih Çevirme Kılavuzu, muhtelif tarihlerde <https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/> adresinden erişildi.
- Yasa, N. (2022). Osmanlı Arşiv Belgelerinde Zonguldak'ta Maden Kömürü'nün Bulunuşu (1841). Ankara: Liman Yayınevi.